

סוכת שלום ושבת שלום

א. שבת שלום

הערך "שלום" הוא מערכי היסוד של דתנו, אמונתנו ותרבותנו, וכבר דרשו חז"ל: "גדול השלום, ששמו של הקב"ה נקרא שלום" (ויקרא רבה ט, ט). ולכן אומרת המשנה "לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא שלום, שנאמר (תהילים כט, יא) 'ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום" (עוקצין ג, יב).¹ ברכת הכהנים, ברכת המזון ותפילות העמידה חותמות בשלום, וכאשר יהודים נפגשים או נפרדים זה מזה הם מברכים זה את זה בשלום; כאמור "הוי מקדים בשלום כל אדם" (אבות ד, טו), ו"הנפטר מחבירו אל יאמר לו 'לך בשלום אלא לך לשלום" (ברכות סד, ע"א). ואם בכל יום כך - בשבת על אחת כמה וכמה. מכל המועדים שבת היא היחידה שהברכה המסורתית בה היא "שבת שלום".² המקור לזה הוא בספר הזהר, "כי יום שבת הוא כנגד יוסף הצדיק והוא סוד השלום, ולזה אנו אומרים שבת שלום ואנו מברכים 'הפורס סוכת שלום' והיא בחינת יסוד הכל".³ וכן כתב האר"י: "בכניסתך לבית תאמר בקול רם ובשמחה יתירה שבת שלום" (שער הכוונות, דף עא ע"ב).

הכל מודעים לשינוי במטבע הברכות בלילי שבת ויום טוב בסיום הברכה השנייה שאחרי קריאת שמע.⁴ בימי החול חותמים אנו ברכה זו במילים "בא"י שומר עמו ישראל לעד", ואילו בשבת⁵ אין מזכירים בחתימה את השמירה, אלא "ופרוס עלינו סוכת שלומך [ובנוסח ספרד: סוכת רחמים ושלום] בא"י הפורס

¹ באמרה זו חתם רבי את ששת סדרי המשנה, דבר המעיד על חשיבותה. בספר אוצר האגדה מובאים 175 מאמרי חז"ל בשבח השלום.

² ברכת השבוע היא "שבוע טוב", ברכת החודש - "חודש טוב", והשנה - "שנה טובה", ואילו ברכת החגים היא "חג שמח", "מועדים לשמחה". על אף שאיחולים אלה אינם הלכה פסוקה, המנהג בזה הוא כ"כ נפוץ שבוודאי יש לו בסיס מחשבתי, ויסודתו בהררי קודש. אין אומרים "שבוע שלום", "חודש שלום", או "חג שלום", אבל בשבת הכל אומרים "שבת שלום". [מעניין שבשפת יידיש מברכים "גוט שאבעס" - שבת טוב, כמו בברכת שאר הזמנים].

³ זהר חדש, סוף פרשת תולדות, כו ע"ב; מובא בפירושו אור החיים לויקרא יט, ג.
⁴ כך מצאנו במשנה על ברכות קריאת שמע "בשחר מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה ובערב שתיים לפניו ושתיים לאחריה" (ברכות א, ד). שבע הברכות הללו, שלפני ואחרי ק"ש, נתקנו ע"פ הפסוק (תהילים קיט, קסד) "שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך" (ירושלמי ברכות א, ה).
⁵ יש להעיר שגם בימי מועד וחג מסיימים כך. ברם כאן עוסקים אנו בביטוי "שבת שלום" ועל כן הבאנו את ההבדל בין יום חול לשבת.

סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים". נכון שבגוף הברכה אין שינוי בין ימי החול ושבֹּת, והביטויים "השכיבנו ה' א-להינו לשלום" ו"פורס עלינו סוכת שלומך" מופיעים בתחילת הברכה בכל הימים. גם הביטויים "כי אל שומרנו ומצילנו אתה" ו"ושמור צאתנו ובואנו לחיים ולשלום" נאמרים לקראת חתימת הברכה בכל הימים. בכל אופן עיקר הברכה הוא בחתימתה בשם ה' וההבדל בין "שומר עמו ישראל לעד" שבימי החול, ל"פורס סוכת שלום" הנאמר בשבת, זוקק הסבר.

בטעם הסיום "שומר עמו" בימי החול כתב הלבוש: "ברכה רביעית השכיבנו. וחותם בא"י 'שומר עמו ישראל לעד' מפני שהלילה צריך שימור מן המזיקין,⁶ ואע"ג דגם בלילה צריכים לסמוך גאולה לתפילה,⁷ השכיבנו לא הוי הפסק, דכל ברכת השכיבנו הוי מעין הגאולה... שכשעבר ה' לנגוף את מצרים היו מפחדים ומתפללים להשי"ת שיקיים דברו, שלא יתן המשחית לבוא אל בתיהם לנגוף, וכנגד אותה תפילה תקנו להגיד השכיבנו הלכך הוי מעין הגאולה, ולא הוי הפסקה" (לבוש, או"ח רלו, ב).⁸

ובספר הרוקח כתב: "בירושלמי פ"א דברכות לפי שאין מצוות ציצית בלילה, לפיכך מוסיפים שומר עמו ישראל לעד. אמר ר' לוי: אבל בשבת ויו"ט פורס סוכת שלום (רוקח סימן מט, עמ' מ).⁹ ואבודרהם כתב: סוכת שלומך על שם 'באברתו יסך לך' (תהילים צא, ד) לפי שאין מצוות ציצית בערבית מוסיף פורס סוכת" (אבודרהם, תפילת ערבית, השכיבנו). ועדיין לא הסבירו את ההבדל בין ימי שבת לימי החול.

טעם נוסף נמצא בפירוש 'ענף יוסף', הכורך בהסברו גם את טעם השינוי בשבת. ראשית הוא מתיחס לכוח הרוחני של השבת, ומבאר ש"שבת אין צריך שימור כי יום השבת בעצמו הוא השומר", ברם הוא מוסיף גם טעם מעשי פרקטי בשם הכל-בו: "בחול אומרים 'ושמור צאתנו ובואנו' משום שכל אחד יוצא ובא למלאכתו וצריך שימור בדרכיו אשר הוא הולך, אבל בשבת ויו"ט לא

⁶ וכן כתב אבודרהם: "מפני שהלילה צריך שימור מן המזיקים יותר מהיום, תקנו ברכה זו לבקש בה מאת ה' שישמרנו מפחד בלילות".

⁷ לכן בבוקר סומכים את "גאל ישראל" לתפילת עמידה, ואילו בערב אחרי גאל ישראל ישנה עוד ברכת השכיבנו - והיכן סמיכת גאולה לתפילה?

⁸ מובא בסידור אוצר התפילות בפירוש 'בשמים ראש' (ח"א עמ' רעו). פירוש זה מובא גם בבית יוסף, טור או"ח, סימן רלו. מקור הפירוש בספר האשכול לר' אברהם בר' יצחק מנרבונה, אב"ד טולידו, תת"ע-תתקמ"ט.

⁹ בעל עץ יוסף הביא פירוש זה בשם מדרש בתהילים פו, א.

יצא איש ממקומו, חותמין ופרוש עלינו. כלומר אחר שלא הוצרכנו רק לשמור היום הקדוש הזה, פרוס עלינו סוכת שלומך שנוכל לשומרו בשלום ובשלמות".¹⁰

ועוד טעם דומה לנוסח השונה של ברכת 'השכיבנו' בלילי שבת: "מצאתי בשם רב שר שלום גאון, בלילי שבת ובלילי יו"ט אין מנהג בישיבה ובבית רבינו שבבבל לומר שומר עמו ישראל לעד אלא חותמין פורס סוכת שלום... כך ישראל כל ימות החול מתפחדין לפי שטרודין הן, ואין יכולים לקיים בהם המצוות מפני שאין זכות לימי החול כמו לשבת, וצריכין להתפלל שלא יזקו מן המזיקין ומברכין שומר עמו ישראל לעד. הגיע ערב שבת כולן טורחין לכבוד השבת. וגדול זכות 'זכור את יום השבת' על הזוכרים אותו לקדשו ולכן אין צריכין שמירה ודי להם לפרוס על השלום".¹¹

ב. סוכת שלום

הביטוי סוכת שלום מופיע לראשונה בברכת השכיבנו, הברכה השניה שאחרי ק"ש של ערבית. בלילות החול הוא מופיע פעם אחת בתחילת הברכה "ופרוס עלינו סוכת שלומך", ובלילי שבתות הוא מופיע שלש פעמים: בתחילת הברכה, לקראת הסיום שוב "ופרוש עלינו סוכת שלומך" [ובנוסח ספרד ישנה תוספת: "סוכת רחמים וחיים ושלום"], ובחתימת הברכה "בא"י הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ועל ירושלים".

למרות שבתנ"ך ובמאמרי חז"ל לא מצאנו את הביטוי "סוכת שלום", ברור שהופעתו המודגשת במטבע של ברכות אינה מקרית. לפחות שלשה פסוקים מספר תהילים רומזים לקשר בין סוכה לשלום. הראשון "ויהי בשלום סוכו" (עו, ג) מתייחס לפי הפשט לעיר ירושלים כנאמר בהמשך 'ומעונתו בציון, וכפי שנאמר "ומלכי צדק מלך שלום" (בראשית יד, יח). ברם העובדה שהפסוק בתהילים מזכיר רק את שלום, ולא את ירושלים - בהשמטת הפועל "יראה"¹² - מחזקת את הקשר בין הסוכה לשלום.

שני פסוקים נוספים בתהילים מדגישים שהסוכה סוכת מריב ומלחמה ובזאת היא משמשת סוכת שלום: "תצפנם בסוכה מריב לשונות" (לא, כא),

¹⁰ מובא בסידור אוצר התפילות, ח"א עמ' שה.

¹¹ מובא בפירוש 'עיון תפילה' בסידור אוצר התפילות, שם.

¹² השם ירושלים מורכב משתי מילים: יראה - "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה" (בראשית כב, יד), ושלום - "ומלכי צדק מלך שלום" (שם יח, יח).

ו"סכותה לראשי ביום נשק" (קמ, ח). הפסוק הראשון מציין, שהסוכה עושה שלום בין יריבים בדעות, יריבות מילולית; והפסוק השני - שהסוכה מגינה מיריבים המשתמשים בכלי נשק.¹³ גם אם הסוכה אינה עושה שלום ממשי, כמו שמובע בפסוק הראשון, עצם ההגנה היא מעשה של שלום, אם לא במובן של פיוס בין יריבים, למצער במובן של הצלת האדם ושלומו.

גם הפסוק "כי יצפנני בספה ביום רעה, יסתירני בסתר אהלו" (כו, ה) מביע הצלה ומתן מקלט למי שהיה נתון בסכנה מפני אויב: "ביום בא האויב הסתירני בסוכתו ולא יכלו לי" (מצודת דוד). וכך מהפסוק "באברתו יסך לך" (צא, ד) ומפירוש המלבי"ם, "שייסך לך מפני רעת בני אדם", ניתן ללמוד שהסוכה שומרת על שלומו של מי שבני אדם חורשים עליו רעה. מאמר שלם הקדשנו לחג הסוכות כמגן: "ומגן בסוכות" (לעיל עמ' 33) וגם משם עולים אותם דברים.

ועדיין תמהים אנו על ההדגשה של סוכת שלום. והתמיהה הזו כוללת גם רצון להבין את סוד הקשר בין סוכת שלום לשבת שלום.

ג. שלום בשמים ממעל

בתחילת המאמר הבאנו מאמרים בשבח השלום. בפרק זה נרחיב בעניין, ונראה שהשלום הוא מרכיב חיוני ובסיסי בכל רובד של המציאות. החל במה שלמעלה משמי רום - בקב"ה, דרך עולמות עליונים של מלאכים וצבא מרום, עד ליישומים שונים של שלום בעלמא הדין. וגם בעולמנו אנו נדרש שלום "גדול" עולמי בין מעצמות וארצות, וגם שלום בתוך עם ישראל עצמו, וגם שלום בתוך המשפחה המצומצמת, ובעיקר שלום בית בין איש לאשתו. בפרק הבא נרחיב אי"ה בשלום שהוא "בתחתית הסולם", אך באמת הוא השלום החשוב ביותר - השלום של האדם עם עצמו. נדון בקצרה בשלום ובשלמות של חמשת הגורמים הראשונים שהוזכרו:

א. שלום בקב"ה. כבר הוזכר מאמר חז"ל "גדול השלום ששמו של הקב"ה נקרא שלום, שנאמר (שופטים ו, כד) 'ויקרא לו ה' שלום' (ויקרא רבה ט, ט). שמו של דבר מציין את מהותו, ואם כי אין אנו יכולים להבין ולדון במהות הא-ל, זאת

¹³ לעיל עמ' 39 ועמ' 45 הבאנו את דברי חז"ל, ש"יום נשק" אינו מכוון ליום שבו משתמשים בכלי מלחמה, אלא ליום "ששני עולמות נושקין זה את זה, העולם הזה יוצא והעולם הבא נכנס" (ירושלמי, יבמות טו, יב).

נדע בברור שהוא שלום דהיינו שלם בכל מיני שלמויות. השלום של הקב"ה אינו כשלום שלנו המורכב מחלקים או גורמים שונים. הוא "אחד" ברמה של שלמות אבסולוטית. כך הגדיר הרמב"ם: "א-לוה זה אחד הוא, ואינו שנים ולא יותר על שנים, אלא אחד שאין כיחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם, לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה ולא אחד כגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות אלא יחוד שאין יחוד אחר כמותו בעולם" (הל' יסודי התורה א, ז).

וכן כתב רמח"ל: "וכן צריך שידע שמציאותו ית"ש מציאות פשוט בלי הרכבה ורבוי כלל וכל השלמויות נמצאים בו בדרך פשוט... אמנם אמיתת מציאותו היא ענין אחד שכולל באמיתתו וגדרו כל מה שהוא שלמות ונמצא שיש בו כל השלמות לא כדבר נוסף על מהותו ואמיתת ענינו, אלא מצד אמיתת ענינו בעצמו - שכולל באמיתתו כל השלמות שאי אפשר לענין שהוא מבלתי כל השלמות מצד עצמו. והנה באמת הדרך הזה רחוק מאוד מהשגתנו וצירוינו וכמעט אין לנו דרך לבארו ומילות לפרשו" (דרך ה' א א, ה).

השלום של הקב"ה הוא שלמות מוחלטת שאנו יכולים לבטא רק במילה אחת: "אחד"! הכל זה הוא, והוא זה הכל. "ולית אתר לפני מיניה כלל". שלמות זו באה לידי ביטוי לא רק במציאותו, אלא גם בדרכי הנהגתו את העולם, דרכי הנהגה שאצלנו הן נתפסות כסותרות אחת את השנייה, אצלו הן דרות בכפיפה אחת בשלום אמיתי. דוגמה בולטת לכך היא הנהגת החסד והאמת יחדיו, למרות שבענינו הן מידות סותרות, שהרי "רב חסד" היא הנהגת אהבה, ו"אמת" היא הנהגת דין קשה. וכך כתב הנצי"ב על הפסוק "ורב חסד ואמת" (שמות לד, ו): "אע"ג שהוא רב חסד, מכל מקום הוא רב אמת. וגבהו דרכי ה' מדרכינו" (העמק דבר, שם שם).

ואכן העולם כולו נברא על בסיס השלום והשיתוף בין שתי המידות הסותרות האלה. כך מביא רש"י בפתיחת פירושו לתורה: "בראשית ברא א-להים" (בראשית א, א) - ולא נאמר ברא ה'. שבתחילה עלה במחשבה לבראותו במידת הדין, וראה שאין העולם מתקיים. והקדים מידת הרחמים ושתפה למידת הדין. והיינו דכתיב ביום עשות ה' א-להים ארץ ושמים". וכך מסביר הרמב"ן את דברי חז"ל "זכור ושמור בדיבור אחד" (מכילתא דר' ישמעאל, יתרו, פרשה כ, ח): "כי מידת זכור רמזו במצוות עשה והוא היוצא למידת האהבה והוא למידת הרחמים... ומידת שמור במצוות לא תעשה והוא למידת הדין ויוצא

ממידת היראה" (רמב"ן, שמות כ, ח). ושניהם נאמרו בדיבור אחד ועל אף הסתירה - יש שלום בין הזכור לשמור, בין האהבה ליראה.¹⁴

ד. שלום בשליחיו

המידות וההנהגות שבהן מנהיג הקב"ה את העולם נמסרו לשליחים-מלאכים שהם ממונים על חוקי ההנהגה. כך כתב רמח"ל: "עוד מסורת בידינו שעל כל עצם וכל מקרה שבנמצאים השפלים האלה, הופקדו פקידים מן הסוג המלאכי שזכרנו למעלה. ומשאם [=ותפקידם] לקיים העצם ההוא או המקרה ההוא בנמצאות השפלים כפי מה שהוא, ולחדש מה שראוי להתחדש בשפלים כפי הגזירה העליונה" (דרך ה' א, ה, ב). ואם כאן בעוה"ז אנו מבינים שיש הבדל בסיסי בין הנהגת רחמים להנהגת דין, כנראה, יש מקום למחלוקת בעניין זה גם בין דרי מעלה - בין המלאכים, ובכל זאת יש שלום ביניהם.

וכך דרשו חז"ל: "במלך שלמה" (שיר השירים ג, יא)¹⁵ - במלך שהוא עושה שלום בין בריותיו. החיות של אש והרקיע של שלג... ולא זה מכבה את זה, ולא זה מכלה את זה. א"ר יוחנן 'המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו'¹⁶ (איוב כה, ב), 'המשל' זה מיכאל והוא של שלג. ו'פחד' זה גבריאל והוא של אש. מהו 'עמו'? מושלמים לו. לא זה מזיק את זה ולא זה מזיק את זה. אמר ר' אבין לא סוף דבר בין מלאך למלאך, אלא אפילו במלאך עצמו הוא עושה שלום" (במדבר רבה יב, ח). ולפי זה פירש גם רש"י את הפסוק: "אש ומים בלולים, ואין מים מכבים אש".¹⁷

וכן דרשו חז"ל: "גדול השלום, ומה אם העליונים שאין להם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות ולא מצות [=ריב] וריבות ולא מחלוקת ולא עין רעה צריכין

¹⁴ בכל אלו דנתי בהרחבה במאמר "זכור ושמור" בעיוני פרשה דברים, עמ' 52 ואילך.

¹⁵ המדרש מפרש שבפסוק מדובר על הקב"ה, ודורש 'שלמה' מלשון שלום.

¹⁶ דרשה מקבילה: "המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו" (איוב כה, ב) פירשו חז"ל, "המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל. עושה שלום במרומיו אפילו בעליונים צריכים שלום" (ילקוט שמעוני ח"ב, רמז תתקב).

¹⁷ וכענין זה מצינו במכת הברד 'ואש מתלקחת בתוך הברד' (שמות ט, כד). א"ר יוחנן כתוב 'עושה שלום במרומיו'. הרקיע של מים והכוכבים של אש ואינן מזיקים זה לזה. אף במכות פרעה עשה הקב"ה שלום ביניהם, שנאמר 'ואש מתלקחת בתוך הברד' (שיר השירים רבה ג, יא). דרשה דומה על צבאות של מלך שנלחמו זה בזה והמלך עשה שלום ביניהם, נמצאת בשמות רבה יב, ו.

שלום, דכתיב 'עושה שלום במרומיו', התחתונים שיש בהם כל המידות הללו, על אחת כמה וכמה?" (ויקרא רבה ט, ט).¹⁸

ה. שלום "על הארץ מתחת"

רעיון ה"שלום" שולט לא רק בעולמות עליונים אלא מהווה שאיפה מרכזית לחיים שלמים גם בעולם הזה. נתייחס בקצרה לשלשה מעגלים שלום בין האומות שלום ואחדות בתוך עם ישראל, ושלום במשפחה ובעיקר "שלום בית" בין איש לאשתו.

א. על השלום הכלל עולמי מבטיח הקב"ה לאברהם כבר בדיבור הראשון אליו. הדיבור פותח ב"לך לך מארצך" וחותר ב"ונברכו בך כל משפחות האדמה"¹⁹ (בראשית יב, א-ג). גם את יעקב הוא ישראל אבי האומה, מברך ה' "ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך" (שם כח, יד). ברכה לכל המין האנושי בוודאי קשורה בשלום. הרעיון הזה חוזר פעמים רבות במקרא. כך בהבטחה: "ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד... וחרב לא תעבור בארצכם" (ויקרא כו, ו). והוא מגיע לשיאו בחזון אחרית הימים "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים... ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאיתים וחניתותיהם למזמרות. לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיהו ב, ב-ד).²⁰

בנבואות נוספות מכריז ישעיהו על שלום כלל עולמי "ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משורשיו יפרה... והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו. וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירביץ ועגל וכפיר ומריא יחדיו ונער קטן נהג בהם... לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גויים ידרושו והיה מנוחתו כבוד" (ישעיהו יא, א-י).

את נבואת ישעיהו הסביר הרמב"ם: "זה שנאמר בישעיהו 'וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירביץ' - משל וחידה. ענין הדבר, שיהיו ישראל יושבים לבטח עם רשעי עכו"ם" (הלכות מלכים יב, א). ובסוף הפרק בסיום ספרו משנה תורה כתב:

¹⁸ בספרי עיוני פרשה במדבר, עמ' 30, הבאתי מאמרים אלו בדיון על מידת "הסדר" לאור משנת הרב אהרן קוטלר בספר משנת רבי אהרן, עמ' קצב.

¹⁹ אמנם רש"י פירש להיפך: "אדם אומר לבנו תהא כאברהם" [הערת י. סגל].

²⁰ בשינויים קטנים נמצאת הנבואה גם במיכה ד, א-ד.

"ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות שהטובה תהיה משופעת הרבה" (שם שם, ה).

יישום מעשי של חזון השלום לימות המשיח ישנו גם במצוות התורה ובהנהגות עכשוויות בעוה"ז: "כי תקרב אל עיר להילחם עליה וקראת אליה לשלום" (דברים ב, י). לכן דרשו חז"ל, "גדול השלום שאפילו בשעת מלחמה אין פותחין אלא בשלום" (ויקרא רבה ט, ט). גם הקרבנות קרבים לשלום העולם כולו. "כל המביא שלמים מביא שלום לעולם. בשעה שהיו זבחים, בעולם היה שלום" (תנחומא תולדות, א). וכידוע, שבעים פרי חג הסוכות קרבים במיוחד לטובת הגויים: "הנה שבעים פרים כנגד מה? כנגד שבעים אומות... אמר ר' יוחנן אוי להם לעכו"ם שאבדו ואינן יודעין מה אבדו. בזמן שביהמ"ק קיים - מזבח מכפר עליהם, ועכשיו מי מכפר עליהם? (סוכה נה, ע"ב).

ב. השלום והאחדות בתוך עם ישראל הוא ללא ספק יסוד קיום החיים היהודיים. עשרות מצוות מהתורה עיקרן הוא הבאת שלום, כגון מצוות עשה כדוגמת "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח) ולא תעשה דוגמת "לא תשנא את אחיך בלבבך" (שם שם, יז). כידוע, אחדות ישראל היא תנאי בקבלת מלכות ה' "ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל" (דברים לג, ה). כאיש אחד בלב אחד הוא תנאי גם לקבלת התורה: "ויחן שם ישראל כנגד ההר" (שמות יט, ב) - "כאן הושוו כולם לב אחד" (מכילתא יתרו).

עשרות ואולי מאות מאמרי חז"ל מדברים בהכרח ובשבח השלום והאחדות בעם. נביא רק מדגם מייצג: "לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר (תהילים כט, יא) 'ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום'" (עוקצין ג, יב). "גדול השלום שכל הברכות כלולות בו". "וישם לך שלום (במדבר ו, כו)... כל הברכות וטובות ונחמות שהקב"ה מביא על ישראל חותמין בשלום. בקריאת שמע 'פורש סוכת שלום', בתפילה 'עושה שלום', בברכת כהנים 'וישם לך שלום'" (ויקרא רבה ט, ט). "גדול השלום שאפילו ישראל עובדין ע"ז ושלום ביניהם, אמר המקום כביכול אין אני יכול לשלוט בהם כיון ששלום ביניהם" (בראשית רבה לח, ו), ועוד מקורות רבים.

ג. שלום בית, יכולת ההשפעה שלנו על השלום הכללי עולמי היא מועטה ביותר. מובן, שכל מצוה, עמידה בניסיון ומעשה טוב מביאים ברכה, אבל מה לנו ולמלחמות גלובליות בין גושים בעולם הרחב. גם השפעתנו על השלום בעם ישראל אינה קריטית, אם כי ודאי שהיחס שלנו לשונה למתנגד, לחילוני ולמי

שאינו מאמין בעם ישראל, בתורת ישראל ובארץ ישראל, יכול להרבות אהבה ושלום בעם במידה מסויימת. השטח שבו אנו שולטים לגמרי [או כמעט לגמרי] על מצב השלום הוא השלום בבית. הוויתור הנקודתי לאשה-לבעל, לאח-לאחות, לבנים-לבנות, דרכי נועם שבהם אנו פוסעים בנחת בבית - ודאי יוצרים אוירה של שלום בתוך הבית ובין בני הבית. כאן אנחנו "בעלי הבית" על השלום או ח"ו על הריב. לא לחינם שלח יעקב את יוסף וציווהו: "לך נא ראה את שלום אחיך" (בראשית לו, יד) - את שלמותם.

השלום החשוב ביותר הוא לעורר שלום בין איש לאשתו, זאת למדנו מדברי שלושת המלאכים ששאלו את אברהם "איה שרה אשתך" (בראשית יח, ט) - "כדי לחבבה על בעלה" (בבא מציעא פז, ע"א). לעתים התורה משתמשת בשינויי הלשון כדי להרבות שלום. שרה צחקה למשמע הבשורה על הולדת יצחק באמרה "ואדני זקן" (בראשית יח, יב), אולם ה' אומר לאברהם "למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי" (שם שם, יג), "דיברו הכתובים לשון בדאי בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה" (ירושלמי פאה א, א).²¹

בעיקר למדנו על חשיבות שלום הבית ממצוות סוטה: "וכתב את האלות האלה הכהן בספר ומחה אל מי המרים" (במדבר ה, כג), "אמר מר, גדול שלום שבין איש לאשתו, שהרי אמרה תורה שמו של הקב"ה שנכתב בקדושה ימחה על המים" (חולין קמא, ע"א). על כן הקפידו חכמים כל כך בכבוד האשה: "אשה בעלה משמחה" (ראש השנה ו, ע"ב), "האזהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו עליו הכתוב אומר (איוב ה, כד) זיידעת כי שלום אהלך" (יבמות סב, ע"ב). גם כאן הבאנו רק מדגם מייצג המעיד על המרובה הידוע ושאינו ידוע.

ו. המלחמה הגדולה והשלום העצמי

כל השלומות שדיברנו בהם לעיל הם בדרך כלל מחוץ להשפעתו של אדם.²² יכולת השפעתו על השלום עולה ככל שמדובר ברובד קרוב אליו. ואחרי השלמות שבשמים ממעל ואחרי השלומות שבארץ מתחת אנו מגיעים למלחמה הקשה ביותר, וגם לרובד שבו יש לאדם השפעה מוחלטת והכרעה גורפת אם לחיות חיי מלחמה או להפוך את המלחמה לשלום. אנו מתכוונים, כמובן,

²¹ דף ד ע"ב בדפי הירושלמי. וכן כתב רש"י "שינה הכתוב מפני השלום" (בראשית יח, יג).
²² לפי דברי חז"ל "אשתו כגופו" (ברכות כד, ע"א; מנחות צג, ע"ב), לפיכך גם שלום בית הוא שלום "עם גופו".

למלחמה של האדם עם עצמו, למלחמת היצר הטוב והיצר הרע, למאבקים של הנשמה והגוף, של האור והעור.²³ ובלשונו של בעל אורחות צדיקים: "מצינו באחד מן החסידים שפגע באנשים הבאים מן המלחמה ושללו שלל גדול. אמר להם: שבתם מן המלחמה הקטנה, ועדיין אתם עתידים למלחמה הגדולה. אמר לו: מה היא המלחמה? אמר להם: היצר וחיילותיו" (שער הגאווה, ד"ה 'לכן אם לא יזהר').

שורש הדברים הוא בתיאור בריאת האדם, "וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים" (בראשית ב, ז). המתח בין העפר מן האדמה ונשמת החיים שא-להים נפחה בנו, היא המלחמה הגדולה ביותר שהאדם נוטל בה חלק. וכך הסביר רמח"ל את התכלית של מלחמה זו: "כבר זכרנו היות האדם אותה הבריה הנבראת לידבק בו ית"ש והיא המוטלת בין השלמות והחסרונות והיכולת בידו לקנות השלמות. ואולם צריך שיהיה זה בבחירתו וברצונו. כי אילו היה מוכרח במעשיו להיות בוחר על כל פנים [=בכל מקרה, בכפייה] בשלמות, לא היה נקרא באמת 'בעל' שלמותו" (דרך ה' א, ג, א).

רמח"ל ממשיך: "אולם היות הדבר הזה נשלם כראוי, גזרה החכמה העליונה שיהיה האדם מורכב משני הפכים. דהיינו מנשמה שכלית וזכה, וגוף ארצי ועכור, שכל אחד מהם יטה בטבע לצידו, דהיינו הגוף לחומריות והנשמה לשכליות. ותמצא ביניהם מלחמה באופן שאם תגבר הנשמה תתעלה ותעלה הגוף עמה, ויהיה אותו האדם המשתלם בשלמות המעודה. ואם יניח האדם שינצח בו החומר הנה ישפל הגוף ותשפל נשמתו עמו ויהיה אותו אדם בלתי הגון לשלמות ונדחה ממנו ח"ו. ולאדם הזה יכולת להשפיל חומריו לפני שכלו ונשמתו, ולקנות השלמות" (שם שם, ב).

יש לשים לב, שהניצחון במלחמה זו אין פירושו שצד אחד משמיד את יריבו ומחסל אותו. הרמח"ל מדגיש שאם תגבר הנשמה היא "תתעלה ותעלה הגוף עמה", דהיינו הגוף החומרי אינו דבר שלילי, העולם הזה וכל מה שברא בו הקב"ה לא נברא לתכלית שלילית, ואין אנו אמורים לכבוש אותו ולהרוס אותו. הניצחון של הרוח על החומר, של הנשמה על הגוף, פירושו לתת לחומר ולגוף משמעות רוחנית-נצחית. אמרה חסידית ידועה מדגישה ש"השמים שמים לה" - מלכתחילה, "והארץ נתן לבני אדם" - לעשות מהם שמים.²⁴ זו המשמעות של

²³ וכבר הארכנו בעניין זה לעיל בעמודים: 30, 45, 53.

²⁴ להלן (עמ' 292) נביא את דברי הרמב"ם, הכוזרי והגר"א בצורך של קידוש החומר, והארכנו

הצירוף והחיבור של הברכה על הגוף "אשר יצר את האדם" עם הברכה על הנשמה "א-להי, נשמה" בברכה החותמת "בא"י רופא כל בשר ומפליא לעשות";²⁵ ופירש הרמ"א "שקושר דבר רוחני בדבר גשמי" (או"ח א, ו).

וכך כתב בעל הכתב והקבלה: "יש לכל בן דעת המשתדל אחר שלמות הנפש שתי דרכים לעבוד את השי"ת. אם בדרך הכובש אם בדרך הישר. דרך הכובש הוא שתאוות נפשו הטבעית והבהמית במקומה עומדת. אמנם מצד נפשו המשכלת הרוחנית הוא כובש אותה ומכניעה לעבוד השי"ת... הנה העובד את ה' בדרך זה הוא במלחמה תמידית בנפשו. כי התאוות הבהמיות יחרחרו תמיד ריב ומדון בנפשו עם התאוה הנפשית הרוחנית... ועבודת ה' בדרך הישר היא כשהיא תמימה באין ריב ומדון בנפשו פנימה. אם הלב מלא באהבת ה' ולא נשאר בלב מקום פנוי לשכון שם גאווה בהמית כגון 'ולבי חלל בקרבי' (תהילים קל, כו), שהתאוה הבהמית היא כמת וכחלל, ואינה מתנגדת אל התאוה הנפשית. וכבר הוסכם מגדולי המחברים²⁵ שהעובד בדרך הישר הוא מעולה מן העובד בדרך הכובש, דלא כדעת הרמב"ם בפ"ו משמונה פרקים שמחלק בין החוקים למפורסמות,²⁶ והזוכה לדרגה זו נקרא חי באמת."²⁷

לדעת הראי"ה קוק, 'דרך הכובש' שכיחה בתחילת הדרך, ול'דרך הישר' מגיעים רק לאחר הכיבוש: "בשעה שעדיין לא עלה עד מרום פסגת המוסר הגמור, בשעה שבטבעו עוד לא נחקק יפה החותם של הצדק והטוב, אז דרכו הישרה קשה עליו והוא צריך למלחמות על כל צעד והוא מוכרח להדוך [=לכבוש במדוכה] את כוחותיו הרעים ולכבשם... [אבל בשלב השני] אז ימצא כי

בכל העניין במאמר 'סוכות וקהלת' (להלן עמ' 283).

²⁵ עקידת יצחק, נדרים, שער מאה; ספר הברית ח"ג, מאמר ה'; צל"ח, ברכות ח, ע"א (המקורות בגוף דברי הכתב והקבלה).

²⁶ הרמב"ם דן בשאלה מי חשוב יותר, המושל בנפשו שכובש את יצרו הרע, או החסיד שאינו מתאוה לרע כלל. ומסקנתו: "שניהם אמת ואין מחלוקת ביניהם כלל, והוא שהרעות אשר הן אצל הפילוסופים רעות... מי שלא יתאוה אליהן יותר חשוב מן המתאוה אליהן... ויקראו אותם קצת מחכמינו האחרונים 'מצוות השכליות', שאין ספק שהנפש אשר תכסוף לדבר מהם ותשתוקק אליו - שהיא חסרה... אבל הדברים שאמרו עליהם חכמים שהכובש את יצרו מהם הוא יותר חשוב, וגמולו יותר גדול, הם התורות השמעיות... ואלו המצוות אשר קראן השי"ת 'חוקות' (שמונה פרקים פ"ו).

²⁷ הכתב והקבלה, רבי יעקב צבי מקלנבורג, תקמ"ה-תרל"ה; בראשית מז, ט. פירושו נכתב על דברי יעקב "מעט ורעים היו שני חיי", והרב מקלנבורג מסביר, מדוע יתאונן הצדיק ומה ההבדל בין שני חיים לשנות מגורים. תודה לנשיא הישיבה הרב מרדכי גרינברג שליט"א על ההפניה, עיין במאמרו 'דרך הכובש ודרך הישר' - מדרכי הכרם ח"ג, עמ' 99.

הוא אינו צריך כל כך להיות בעל מלחמות. ואם לפעמים יהיה לו צורך במלחמה יראה גבורה אחרת... כי לא יכבוש שום כוח מכוחות נפשו שהיו אסורים וכלואים... כי אם יקחם וישעבדם בחבלי אדם בעבותות אהבה אל הטוב ואל היושר אל מרומי המגמות היותר נישאות... ואז יצא מכלל עבדות ויהיה בן חורין" (מאמר הדור, בעקבי הצאן).

פעמים רבות כשמסתכלים על צדיק, רואים הדרת פנים מיוחדת. מין אור קורן מפניו, אור של קדושה ושלוה. המביט מרגיש שנפשו וגופו של הצדיק אחד הם, בלא התרוצצות ובלא מריבה. אכן בפנים רואים את פנים האדם, את אור הנשמה. אשר על כן, רק בפנים אפשר לזהות אדם ולדעת מה נפשו מרגישה. טוב לב, דאגה, כעס, מתח, חמלה אינם ניכרים בגב, בבטן, בידים, או ברגליים, אלא בפנים. "ונתת מהודך" (במדבר כז, כ) "זה קירון עור פנים" (רש"י שם שם). והסביר הרב הוטנר: "פני האדם הם המקום היחידי בגוף שדרכו זהרורי השכל בוקעים אל החוץ, ויחכמת אדם תאיר פניו" (קהלת ח, א) "חנוכה, עמ' נז-נח). התכופות הגוף בפני הנשמה נקראת הוד, וכשרואים את ההוד למפרע כיופי וכחוזק יש הדר! 'הדר כבוד הודך' (תהילים קמה, ה), ולאדם השלם יש הדרת פנים כי הגוף והנשמה חיים בשלום אמיתי ביניהם.

ז. שבת שלום וסוכת שלום

תכונה זו של קידוש החומר בעולם הגשמי לעבודת ה' עד כדי כך שמעלים את הגשמיות לדרגה רוחנית, מצאנו גם בשבת וגם בסוכות, ועל כן להם יאה הברכה שבת שלום והתואר סוכת שלום; שכן הם מציינים ומדגישים את השלום בתוך אישיותו של האדם, בין ה"עפר מן האדמה" ל"נשמת חיים" בין העור לאור.

שבת היא היום הרוחני שבימים, "ויברך א-להים את יום השביעי ויקדש אותו" (בראשית ב, ג). ועל כן ניתנה בו לאדם נשמה יתירה, "וביום השביעי שבת וינפש" (שמות לא, יז) - "אמר רשב"ל: נשמה יתירה נותן הקב"ה באדם בערב שבת ולמוצאי שבת נוטלין אותה הימנו, שנאמר 'שבת וינפש' - כיון ששבת, ווי אבדה נפש" (ביצה טז, ע"א).²⁸ לתומנו היינו סוברים, שהנשמה היתרה באה להדגיש את רוחניותו של היום, ובו משיגים השגות עליונות בתורת הנגלה והנסתר, שאי

²⁸ ולא כאן המקום להאריך מדוע שמים לב, שיש או שהיתה נשמה יתרה, רק כשהיא מסתלקת במוצאי שבת. כי לעתים רק מתוך החיסרון ניכר היתרון, בחינת "יתרון האור מן החושך".

אפשר היה להשיגן בימי החול; אבל רש"י פירש אחרת: "נשמה יתירה - רוחב לב למנוחה ושמחה, ולהיות פתוח לרווחה, ויאכל וישתה ואין נפשו קצה עליו" (שם שם). הנשמה היתירה של שבת הופכת גם את האכילה והשתיה לעבודה ה'. בימי החול הנפש קצה באכילה מרובה, כי הרוחניות מתנגשת עם הגשמיות, אבל בשבת "אוכל ושותה ואינו קץ" והנשמה היתירה מתחזקת בגשמיות ומעלה את האוכל הגשמי לעבודה רוחנית שבקדושה.

אכילה היא לשון נקייה לזיווג, שגם הוא מקודש בשבת. "עונה של תלמידי חכמים אימתי? א"ר יהודה אמר שמואל מערב שבת לערב שבת, 'אשר פריו יתן בעתו' (תהילים א, ג) זה המשמש מיטתו מע"ש לע"ש" (כתובות סב, ע"ב). וכתוב בזהר: "כיון שנכנס שבת צריכים ת"ח לשמח נשותיהם בשביל כבוד זווג העליון" (בראשית דף רכט); והסביר הרב דסלר: "כי כשמצרפה [את ההנאה הגשמית] להרגשת קדושת שבת שערי קדושה נפתחים לפניו ויוכל לכוון בקדושה".²⁹ ושורש הדברים הוא בפירוש הזהר לחטא אדה"ר, שלשון אכילה היא לשון נקייה לזיווג. אכן העץ, שחטאו בו אדם וחווה, הוא 'עץ הדעת', מלשון חיבור וזיווג, "והאדם ידע את חוה אשתו", שחטא אדה"ר שלא המתין בזיווגו עד שבת... שהייתה בחינת עליית עולמות".³⁰ וכן פירש ר' חיים ויטאל, "ועבר על מאמר הבוראו ועשה הזיווג בחול ולא הבדיל בין קודש לקודש, וערב טוב עם רע ולא המתין לשבת העליון שאין בו שטן" (ספר הליקוטים, עמ' ה).³¹

ושלום זה שבין הנשמה לגוף נכלל בפירוש ידוע של רמ"מ מקוצק לפסוק "ואנשי קודש תהיון לי" (שמות כב, ל), כביכול אומר ה', מלאכים יש לי מספיק. אני מבקש שאתם תהיו אנשי קודש דהיינו אנשים שבדרגתם גם החומר קדוש, ויש שלום פנימי בין העפר מן האדמה לנשמה הא-להית, בין העור והאור.

בכמה וכמה מאמרים³² הראנו לדעת שזה גם עניינו של חג הסוכות. שלא כיום כיפור שבו מתעלמים כביכול מהגשמיות,³³ בסוכות אנו מקיימים את המצוה בכל הגוף באכילה ובשתייה ובשינה ובחיי יום-יום רגילים בקדושת

²⁹ מאמר 'לעשות מגשמיות - רוחניות', מכתב מאליהו ח"ה, עמ' 94. ועיין שם מה שהביא בעניין המקדש.

³⁰ מובא בשם משמואל בראשית, תרפ"א, עמ' לו.

³¹ "ולא יתבוששו" מקביל ל"כי בושש משה לבוא" - החטא היה שלא המתינו עוד שש שעות. על כל זה דנתי בהרחבה ב'הסתרים באסתר' עמ' 238 ואילך.

³² 'ומגן בסוכות', עמ' 33 ואילך; 'סוכות וקהלת', עמ' 283.

³³ נדמים למלאכים לבושי לבן, שאינם אוכלים ואינם שותים.

סוכת השלום. כאן נציין רק שני מקורות. האחד פירושו של הגאון מווילנה³⁴ לפסוק "ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון" (תהילים עו, ג). "בדרך כלל אדם מקיים מצוה באבר מסוים. לולב - בידו, קריאת שמע בפיו, תפילין בזרועו וראשו. רק שתי מצוות יש שהאדם נכנס אליהן בכל גופו מצוות סוכה ומצוות ישוב ארץ ישראל. ואין אדם נקרא שלם עד שיזכה לקיים שתיהן. ולכן נאמר על יעקב 'על כן קרא למקום סוכות ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען' (בראשית לג, יז-יח). וזה הרמז 'ויהי בשלם סוכה ומעונתו בציון'". הרי לנו שמצוה זו מקיימים בכל הגוף בחיים רגילים, אבל בחיים של קדושה.

המקור השני הוא בפירושו של ה'משך חכמה' לפסוק "למען ידעו דרותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים" (ויקרא כג, מג). "בכל פרשת המועדות לא נזכר יציאת מצרים לבד כאן. נראה דהשי"ת הוציאם מבית עבדים להיות להם לא-להים ואינם עבדים לזולתו. אכן מצוה שיכנס האדם בכל חומרו היינו באכילה ושתייה ושינה - היא הסוכה.³⁵ לכן נתקדש כל חומר הישראלי שלא יוכל להשתעבד ולהימכר לבן אדם,³⁶ רק יהיו עבדי ה' כמו שהוציאם ממצרים להיות לו לעבדים והוא יהיה להם לא-להים, ולכן זכו לענני הכבוד שהיו מוקפים כל חומריותם בענן ה' יומם ולילה" (ויקרא שם). דהיינו, איזכור יציאת מצרים במצות סוכה בא להורות שכל גופו של היהודי, גם הצד החומרי שבו, משועבד לה' כביציאת מצרים.

כאשר כל החומריות מוקפת בענני כבוד - יש שלום בין הגוף והנשמה, וזוהי סוכת שלום שבה גם הגוף הוא עבד ה'; וכן שבת, שבה הגוף והנשמה חיים בשלום זה עם זה היא מעין עולם הבא, ברכתה שבת שלום.

³⁴ תהילות אליהו, עמ' תשעא, הובא כאן מספר במוצא שלל רב לסוכות, עמ' קא.

³⁵ כדברי הגר"א שהובאו לעיל.

³⁶ עבד עברי אין גופו קנוי, אלא רק מעשה ידיו (מסכת מעשר שני ד, ד). [הערת העורך ר' איתיאל סופר: אמנם הלכה כדברי רבא (קידושין טז, ע"א ועוד) שאמר "עבד עברי גופו קנוי", ולכן האדון אינו יכול למחול על עבדותו. אך ביארו הראשונים שם (עי' ריטב"א ועוד) שהכוונה לענין זה שמותר בשפחה כנענית, אבל ודאי שאין גופו קנוי כמו עבד כנעני].